

ואם נניח, לרגע, שיש אלוהים

מאת : רם לוי

הסרט הדוקומנטרי "ואם נניח, לרגע, שיש אלוהים" מתעד את חייה הגלויים של קהילה עירונית, אך מבקש להציץ גם אל התת-מודע המדומיין שלה. המציאות כוללת לא רק את שהעין רואה. והאוזן שומעת, אלא גם את מה שמסתתר תחתם.

רועה ערבי ואשתו מוליכים עדר כבשים במורד גבעה. ברקע שיחי צבר. הם גולשים למרגלות הגבעה – לעיר רמת גן. לפני הנכבה היה המראה הזה שכיח כאן. כיום זו אטרקציה. הכבשים נעצרות ברחוב קטן הסמוך לכיכר המרכזית של העיר ומתבוננות סביבן.

הסרט מבקש לאמץ את זווית ראייתה הארעית-התמימה-הקדושה של כבשה, כזו הרואה רק טוב, החולפת מעניין לעניין, הרואה פרטים אך לא את המכלול. כזו שאיננה מתיימרת לבנות נרטיב. הסרט מתעכב על חיי היומיום של בעלי החנויות הקטנות ולקוחותיהם, של החוגגים בכיכר, של המשוחחים בטלפונים סלולריים ברחובות, חלומותיהם, זיכרונותיהם והחרדות הסמויות שלהם.

לקראת סוף הסרט, אדם במעיל אפור משוחח בטלפון הנייד עם אביו הנמצא בבית אבות:

"אבל כשיצאת מבכנוולד, אמרת שאלוהי ישראל עצמו השמיד שישה מיליון יהודים!

הוא עצמו! הגרמני המנוול עם השפם הקטן היה רק השליח!

אז עכשיו אנחנו שוב שישה מיליון! מספר המזל! האם אלוהי ישראל שב וסופר אותנו?"

עדר הכבשים חוזר אל הגבעה עטורת שיחי הצבר, אחריו עולה טור של אנשים צמודים לטלפונים הסלולריים. פניהם אל השמיים הריקים.

הרהורים שעלו בי בעת הכנת הסרט

א.

לפני 42 שנה עשיתי סרט תיעודי על ההצגה "הצוענים של יפו" של נסים אלוני שהועלתה ב"הבימה". בפגישה הראשונה שלי עם נסים אמרתי לו שאני מבקש להבין את התהליך היצירתי שבו נוצר יש מן האין. איך נולד מחזה, ובעקבותיו הצגה, מרעיון היולי וממילים פורחות באוויר. אלה היו ימי ראשית הטלוויזיה, והשאלה איך נולדת יצירה לא חדלה מלהעסיק אותי.

"הבנה?!" ענה נסים, "אין הבנה! למה כולם שואפים להבנה, בכלל?"

כבמאי צעיר שעשה את צעדיו הראשונים, חייכתי לעצמי. חשבתי שזהו אחד מן החידודים שהוא נודע בהם. עם זאת, חשבתי, ייתכן שזה מנגנון הגנה שבאמצעותו שומרים על סודות היצירתיות מפני חדירת זרים.

המשכתי לחתור להבנה.

במרבית הסרטים התיעודיים שעשיתי, בניתי לעצמי מערכת סיבתית שנראתה מוצקה. ניסיתי להבין מה הוביל למה, מה גרם למה. קרה שגיליתי, שנים אחרי שגמרתי סרט, שהמערכת הלוגית שעליה בניתי אותו הייתה רעועה. נדמה לי שאנחנו, במאי הסרטים התיעודיים, תועים ברחבי יערות העד והמדבריות הצחיחים של התופעות שבהן שאנחנו עוסקים רק לעתים נדירות אנחנו מגלים קצה קצהו של משהו נכון. השאר שממה וחשכת הג'ונגל.

היום אני מתחיל להבין את האי-יכולת להבין שהצביע עליה נסים.

בתחילת הסרט **ואם נניח, לרגע, שיש אלוהים** מופיע טקסט שהוא מעין פרפרזה שלי על דברי הסופר הספרדי חוזה לואיס בורחס: "סרט דוקומנטרי", נכתב שם, "הוא ניסיון נואש לתעד את מה שאיננו ניתן לתיעוד – שהרי כל אדם, כל משפט וכל תמונה, מכילים בתוכם את העולם כולו".

בעיניי המונח "תעודה" מתייחס למשהו שאין עליו ערעור. תעודת לידה ותעודת פטירה הן היחידות העונות באמת לצו הזה. סרט תיעודי, כל סרט תיעודי, הוא טיפה בשולי ים המציאות העצום. שמתוכו נשלחה. היוצרים יודעים זאת, קהל הצופים לרוב לא. הקהל מאמין שהטיפה מייצגת את הים.

ואם נניח, לרגע, שיש אלוהים בנוי, למען האמת כמו מרבית הסרטים התיעודיים, ממשיחות מכחול ספונטניות, ארעיות, מתוכננות רק בחלקן. אין הוא מבקש להבין. ודאי שלא לשפוט.

ב.

לפני דלת הכניסה לדירתנו, על שולחן קטן בחדר המדרגות, מונחת קערה עגולה ובה ממתקים, בדרך כלל סוכריות טופי. יער, נכדנו בן השנתיים ורבע, רואה בקערה הזאת את חלום חייו ומקור התחבטויות הנפש שלו. כן? לא? כמה? אלפי גירויים חיוביים ושלייליים מזדמנים לאדם בכל יום, סרטים, חדשות, טלוויזיה, עיתון, שיחות אקראי, פרסומות. כולם דומים לסוכריות הטופי הדביקות שנכדנו מסתבך בהן.

כן? לא? כמה?

אי אפשר הכל. חיינו הם קצת מכל דבר.

גם הסרט כך. מהלך לו ברחובות רמת גן. מלקט. מרפרף. כמו מבט הכבשה – חולף מגבעול לגבעול, מאדם לאדם. מאירוע לאירוע. אקראי. מסרב במודע להתעמק. כי ככל שתעמיק לחפור, כך תגדל האכזבה. לעולם לא תוכל להגיע אל הקרקעית. תמיד יש שכבה נוספת.

ג.

העירוב בין תיעודי למבויים נחשב בעבר למביש. טוהר דיבורו ושפת גופו ה"טבעית" של גיבור סרט תיעודי מצוי חושפת כביכול את ערוותו של השחקן המופיע לידו. השחקן פולט מילים שנכתבו על ידי אחרים וששין אותן חזר ושן. השילוב בין הספונטני למתוכנן יצר דחייה. היום התערערה אמינותה של האמת.

מי יכול היום לעמוד על דוכן העדים ולהישבע בלב שלם, בלי פיק ברכיים, "לומר את האמת, כל האמת ושום דבר מלבד האמת"? ברור היום לכל מי שעיניו בראשו שהבמאי התיעודי בוחר בקפידה איזה פן של האמת להציג, איך ללטש את אותה אמת, איך למרוח אותה בשמן, איך לחשוף את גופה לאור השמש. אלא שבילול שחורים נחשף לפעמים, לאורה של מנורת המקרן, הצד האחר, אולי האפל שלה. אולי אפילו פצעיה נוטפי המוגלה. **ואם נניח, לרגע, שיש אלוהים** מבקש לדלג על המשוכה הזאת. הוא מבקש לראות ב"אמית" ובמתוכנן זוג תאומים.

ד.

הנראה והנשמע הם לרוב מרכיביו היחידים של הסרט התיעודי. הנחלם, האסוציאטיבי וההרהור הפנימי הלא נאמר נחשבים לתחום המושב הבלעדי של הסרט העלילתי, לא התיעודי. **ואם נניח, לרגע, שיש אלוהים** מבקש להציע שחלום, זיכרון, אסוציאציה שלא היה להם ביטוי מילולי מובהק הם חלק חשוב לא פחות במציאות, אלא שהסרט התיעודי משמיט אותו בדרך כלל, אלא אם כן הוא נאמר במפורש מפי הסוס – כלומר המראיין, או מפי רוכבו – הבמאי.

ה.

רבים מן הסרטים התיעודיים וכתבות הטלוויזיה שביימתי עסקו בנושאים חברתיים ופוליטיים. לשמחתי כאלה הם מרבית הסרטים התיעודיים שנעשים היום. הנושאים האלה ממלאים את מסכי הפסטיבלים וערוצי הטלוויזיה התיעודיים. רבים מהם עשויים בתבונה רבה וממלאים תפקיד פוליטי וחברתי חשוב. אלא שהתפיסות הלאומניות-גזעניות-התועלתניות השתלטו על הקונצנזוס.

החמלה מצטמקת. אולי בגלל שהכל פורטים על נימיה. בסרט **ימי הרדיו** של וודי אלן, אמריקה של אמצע המאה הקודמת עצרה את נשמתה בשל שידור רדיו על ילדה אחת שנפלה לבור. היום המדיה מוצפת בסיפורים המשועים להזדהות רגשית. אבל הרגש נשחק. תיאורי מעשי נבלה וזוועה רודפים אלה את אלה ומשאירים אותנו אדישים.

לפני צילומי **ואם נניח, לרגע, שיש אלוהים** ובמהלכם, החלטתי לבדוק אם אפשר ליצור סרט בלי סיפור סגור, ללא לחץ על שקיות הדמעות, בלי גיבור, ללא קונפליקטים חריפים, בלי רעים וטובים, בלי יומרה להבין. ביקשתי להתבונן בחיים הזורמים להם, מתחברים ומתפרקים לאלפי פרודות וחלקיקי מציאות ודמיון. סרט על היומיום.

"אבל על מה הסרט?" שאלו אחדים מן הצופים. אלא שהסרט עצמו היה מעין מחאה על עצם הצגת השאלה.

ידידי פרופסור ענר פרמינגר השיב על כך בציטוט מדברי התסריטאי והתאורטיקן צ'זארה זואטיני, מתוך "תזות על הנאו-ריאליזם" (ב"מחברות לקולנוע", מרץ 1954, בתרגומו של יהושע קנז, ובספר "במאים ואנשי קולנוע על הקולנוע", 1987, בעריכתו של איתן גרין, עמוד 85):

תגובתנו הראשונה, השטחית ביותר כלפי מציאות היומיום, היא השעמום. כל עוד לא נצליח להתגבר על עצלותנו האינטלקטואלית והמוסרית, תהיה המציאות בעינינו משוללת כל עניין. אין אפוא כל פליאה על שהקולנוע חש תמיד, באופן טבעי, כמעט ככורח, את הצורך בסיפור שיוכנס אל המציאות, כדי לעשותה מרגשת ומרשימה. [...] המאפיין החשוב ביותר של הנאו-ריאליזם, חידושו המהותי נראה לי אפוא בתגליתו שהצורך בסיפור אינו אלא דרך לכסות שלא מדעת על תבוסה אנושית. [...] המציאות עשירה עד להפליא – צריך רק לדעת להתבונן בה. [...] תפקידו של האמן אינו לעורר בצופה זעם או התרגשות, אלא להביאו לידי הרהור.

הקולנוע העלילתי ברובו המכריע (כולל הקולנוע של זאוטיני עצמו – מצחצחי הנעליים ונס במילנו), לא

הצליח לעמוד במשימה הקשה שהציב זאוטיני בפניו – ליצור סרט נטול עלילה. הצופה קונה כרטיס ונכנס לאולם החשך אולי בשל ההזדקקות הנואשת שלו לחוות באמצעות הסיפור הקולנועי חוויה של שלמות; אולי על מנת לפצות לזמן מה על תחושת הריק, האקראיות וחוסר המשמעות של חייו.

סיפור סגור, מבנה מתוכנן ועלילה מובנית הם מרכיביו של הסרט העלילתי המצוי. הקולנוע התיעודי לעומת זאת, בשל היומרה שלו לקשר הדוק למציאות, יכול לנוע במרחבי הכאוס של הקיום האנושי ולגלות מטמונים ששום סיפור מתוכנן לא יגלה. אלא שמרבית הסרטים התיעודיים שאני מכיר מבקשים לחקות את המבנה הסיבתי, המתוכנן, של הסרט העלילתי. ובכך אנחנו מחמיצים את אחד היתרונות היחסיים הגדולים שיש לסרט התיעודי.

רציתי לנסות אחרת. לא שחידשתי משהו, רבים וטובים ממני עשו זאת לפניי, אלא שבעת האחרונה הקול הזה נדם. הבאתי את הרעיון ההיולי לסרט לפני לוי זיני, ששימש כמנהל האמנותי של ערוץ 8 בנגה תקשורת, והוא עודד אותי להעז. "הרשה לעצמך להתפרע!" אמר. קיבלתי עידוד דומה מרון גולדמן, המנהל האמנותי של הקרן החדשה. הסרט והרעיונות שעיצבו אותו קיבלו את צורתם הסופית במהלך ימי העריכה הרבים, תוך כדי דיונים מרתקים עם העורכת הנבונה והמסורה טליה הופמן, שהשתתפה אתי גם בכתיבת התסריט.

הצילומים, בהנהגתו של פיליפ בלאיש, נמשכו כשנתיים. עד רגע מסוים חשבתי שאני עומד בכבוד במשימה שהצבתי לעצמי – אקראיות, ללא מבנה, ללא עלילה. עד שיום אחד הגיח לווייתן גדול ממעמקי האוקיינוס, ובלע את דגיגי הפרודות הקטנות.

באחד מימי הצילום ראינו אדם בבגדים מרופטים חבוש קסקט מיושן, שקנה בקבוק מים במכולת של מאיר. הוא דחף את הבקבוק בכוח לתוך התרמיל הגדול שנשא ואז לפתע, לשבריר שנייה, הפנה את ראשו אלינו בחטף ובעיניו חרדה, כאילו גנב משהו. הוא נטל את התרמיל בבהלה והתרחק במהירות. הוכיחתי בתדהמה. נדמה היה לי שראיתי תמונה דומה פעם. נזכרתי.

לפני למעלה מארבעים שנה ראיתי את הסרט **יידל מיטן פידל**, סרט מוזיקלי דובר יידיש שצולם בפולין בשנת 1936. השתתפו בו מאות ניצבים יהודים. הסתכלתי בהם ובעיניי לחלוחית. שנים מעטות אחר כך לא יישאר ממרביתם אלא אפר, והתמונות בסרט שבו הופיעו כסטטיסטים. האדם שצילמנו ליד המכולת של מאיר היה משם. גם אנחנו. שם הוא גם כאן.

הבנתי פתאום שאין מנוס – יהיה מבנה! ההיסטוריה תפרוץ אל תוך הסרט. נוכחותם מעוררת האימה של השואה והנכבה בתוך היומיום שלנו, מחייבת מבנה! שר ההיסטוריה, שגרם לזעזועים ססמיים זעירים במהלך הצילומים, הוציא את ראש הענקים שלו מעל הקרום הדקיק של האדמה שכיסתה אותו – ונגס.